

*H. v. Alphen de Weer
Brooshoofd.*

HEERENDIENSTEN

VOOR

OPENBARE WERKEN.

(Overgedrukt uit *De Locomotief.*)

KON. INSTITUUT
VOOR TAAL-, LAND-
EN VOLKENKUNDE

*Col Brooshoofd moig
gen!*

Heerendiensten voor Openbare werken.

Na in vorige opstellen de ontwikkeling en beteekenis onzer wetgeving voor openbare werken te hebben uiteengezet, en daarbij de heerendiensten reeds ter loops ter sprake gebracht, zullen wij thans, volgens ons vroeger aangekondigd plan, dit onderdeel afzonderlijk behandelen.

Bij de beschrijving der historische ontwikkeling van bedoelde wetgeving merkten wij reeds op, hoe het beginsel om niet meer onbeperkt over de werkkrachten en vooral over de materialen der bevolking te beschikken allengs zegevierde, maar hoe het pseudo-liberalisme, dat sinds jaren de koloniale politiek beheerscht, ook ten deze voor de finantieele gevolgen zijner eigene deugd terugdeinsde en zijn wrevel over het natuurlijk verschijnsel, dat thans niet meer zoo goedkoop kon worden gewerkt als vroeger, keerde tegen de technische ambtenaren, wien in 1867 het beheer over de Openbare Werken was opgedragen.

Hier is het ons nu niet te doen om de politiek, die ten opzichte der heerendiensten wordt gevolgd, maar om het gebruik, dat er bij de openbare werken feitelijk nog van wordt gemaakt, en om de vraag of dat gebruik wel harmonieert met de nieuwere koloniale richting, waaronder wij verstaan die richting, die bij de oplossing der koloniale vraagstukken het Indische volk erkent als nummer één in het cijfer.

De hoeveelheid en aard der heerendiensten, die thans nog mogen worden gevorderd, waren tot voor kort vastgesteld bij ordonnantie van 21 Dec. 1885 *Staatsblad* no. 211, doch zijn thans, ter voldoening aan art. 57 Reglement, dat vijfjaarlijksche herziening der heerendienst-verordeningen voorschrijft, geregeld bij ordonnantie van

17 Dec. 1890 *Staatsblad* no. 248.

In het wezen der zaak is door deze laatste verordening in die van 1885 weinig verandering gebracht. Slechts heeft zij terecht gebroken met de ongemotiveerde en verwarde onderscheiding in *algemeene* en *bijzondere* diensten; men kent voortaan slechts heerendiensten, altijd naast de dessendiensten (voor de gemeenten) en de cultuurdiensten (voor de koffiecultuur). Voorts heeft de ordonnantie van 1890 de uitdrukking, dat »toezicht» zal worden gehouden op het binnen billijke grenzen blijven der dessendiensten, vervangen door het nemen van »maatregelen welke (daartoe) noodig mochten blijken.» De duur van een dag arbeids, in 1885 gesteld op 12 uren, is thans bepaald op hoogstens 12 uren. Aan den zeer onbeteekenenden dienst eindelijk voor het »vervoeren van personen en troepen op marsch en hunne goederen» is de beperking toegevoegd: »deze dienst wordt alleen gevorderd indien tegen de vastgestelde tarieven geen vrije koelies te bekomen zijn.»

Naar men ziet zijn de wijzigingen zoo goed als van geene beteekenis, maar dat kon ook niet worden verwacht daar, naar men weet, in tal van residentien de bestuursambtenaren thans bezig zijn om afzonderlijke gewestelijke regelingen voortebereiden, op den voet der reeds in Kedoe en Bagelen tot stand gekomene, en dus de ordonnantie van 17 Dec. 1890 blijkbaar in hoofdzaak slechts ten doel had, te voldoen aan het voorschrift van art. 57 Reg. Reglement.

De genoemde regelingen in Kedoe en Bagelen zullen wij, als slechts voor twee gewesten geldende, hier nu verder buiten beschouwing laten, onder aantekening evenwel dat daarin de voor ons onderwerp — »heerendiensten ten behoeve van openbare werken» — belangrijke bepaling voorkomt, dat het »aanleggen, herstellen en onderhouden der groote post- en binnenwegen», met uitzondering van het verzamelen der daartoe noodige grint, voortaan niet

meer in heerdienst doch in betaalden arbeid zal geschieden.

Afgescheiden van deze partieele verlichting wordt dan thans nog, behalve het bezetten van wachthuizen en bewaken van waterwerken, kosteloze arbeid geëischt voor:

1o. Het aanleggen, herstellen en onderhouden van de groote postwegen. Slechts op de hoofdplaatsen van residentien en afdelingen, of zeer belangrijke plaatsen, kan de resident hiervan afwijken, en bepalen dat een weg zal worden aangelegd, hersteld of onderhouden in betaalden arbeid;

2o. Het aanleggen, herstellen en onderhouden van binnenwegen, waaronder worden verstaan de wegen die hoofdplaatsen van gewesten, afdelingen, districten en onderdistricten verbinden, of die van deze leiden naar gouvernementspakhuisen of andere belangrijke plaatsen. De kleinere wegen, die de gemeenschap vormen tusschen de desa's onderling en tusschen deze en de groote wegen, worden in desdienst bewerkt, altijd dus door de bevolking zelve.

3o. Het aanleggen, herstellen en onderhouden van bruggen en duikers. Slechts op hoofdplaatsen alweer van residentien en afdelingen kan de resident ze doen uitvoeren in betaalden arbeid.

4o. Het aanleggen, herstellen en onderhouden van dijken, dammen en waterwerken, m. a. w. van bevoeiings-, waterkeerings- en waterkozingswerken. Welke van deze in heerdienst moeten worden onderhouden, d. w. z. niet aan de desdiensten worden overgelaten, bepaalt de resident.

Derhalve niet alleen het herstellen en onderhouden van al deze werken, maar ook het aanleggen van nieuwe geschiedt in heerdienst. Tot het laatste moet de resident machtiging vragen van den Gouv. Generaal. Voor herstel en onderhoud is slechts de machtiging noodig van het plaatselijk of gewestelijk bestuur. Het maximum heerdiensten, dat van een plichtige per jaar mag worden ge-

vorderd, bedraagt 42. Echter mag de resident, wanneer de beschikbare krachten voor de te verrichten diensten ontoereikend zijn, een voorstel indienen aan de Regeering. Ook moet hij machtiging van de Regeering vragen om het aantal dagdiensten voor een toegestaan werk te verhoogen, ingeval die onvoldoende blijken. Bij rampen van hooger hand, of tot afwendig van algemeen gevaar, mogen de plichtigen tijdelijk onbepaald worden opgeroepen. De heerdiensten geschieden zonder eenig loon of tegemoetkoming. Slechts in buitengewone omstandigheden, als: het bezwarende van het werk, de spoed waarmede het verricht moet worden, het samentreffen met vele andere noodzakelijke werkzaamheden in het belang der eigene of der gouvernements-cultures, kan de Gouv. Generaal voor elk geval in 't bijzonder eene tegemoetkoming voor voeding toekenen.

Van dit alles zijn geheel afgescheiden de desdiensten, die de kleinere werken voor iedere desa op zichzelf of voor enkele desas onderling betreffen, en met welke regeling ons Bestuur zich, naar wij boven zagen, in beginsel niet inlaat.

Uit dit korte overzicht blijkt, dat ook thans nog, nu de opvatting van den staatsplicht omtrent openbare werken veel verschilt van de vroegere, nu daartoe allengs ook gerekend wordt de taak om groote werken aan te leggen en niet slechts om door de noodige wegen en gebouwen den openbaren dienst gaande te houden — dat ook voor dezen veel uitgebreider werkring de plaatselijke bevolking nog steeds kosteloos mag worden ten arbeid gesteld.

Wij meenen, dat hiertegen ernstig bezwaar moet worden gemaakt. Men kan er nog in komen, dat eene bevolking belast worde met het onderhoud van de in hare buurt loopende wegen, en dat zij in tijd van nood worde opgeroepen tot bescherming van dijken enz. Maar het gaat niet aan, groote, kostbare, langdurige

werken voor een belangrijk deel door de omwonenden te laten betalen (immers hun arbeid is hun geld), onder voorwendsel dat in 't bijzonder zij er door gebaat worden. Daarvoor toch betalen zij reeds hunne belastingen, hunne landrente, bedrijfsbelasting, accijnsen, invoerrechten, zoutbelasting, cultuurdiensten enz, enz, die bijna uitsluitend worden besteed tot bevordering van belangen, waarvan zij niet profiteeren. Moet de bevolking nu, wanneer bij uitzondering eens iets in haar belang geschiedt, daarvoor nog afzonderlijk betalen? Men stelle zich — niet om Indië te spiegelen aan Nederland, maar slechts om een juist denkbeeld der zaak te krijgen — men stelle zich voor dat in Nederland tot de uitvoering van een groot werk besloten was — bijv. de verbetering der Utrechtsche vaart — en dat al de omwonenden van Utrecht, Jutphaas, Vianen enz. nu werden genoodzaakt, behalve hunne lang niet onbeteekenende lasten, nog eens een zwaren hoofdelijken omslag optebrenge tot gedeeltelijke bekostiging dier werken. Wij gelooven dat het niet gemakkelijk zou zijn, zulk eene buitengewone heffing in Nederland binnen te krijgen. Welnu, in Indië eischt men zoo iets alsof het van zelf sprak. Het doorlopende argument is: »zij hebben er immers zelf voordeel van?» Wel zeker, maar dat voordeel behooren zij te genieten voor al de belastingen, die zij sinds jaren in den bodemlozen put te Batavia werpen zonder dat hun iets van beteekenis er voor wordt terug gegeven. Bovendien geldt hier in buitengewone mate het argument, door velen terecht aangevoerd tegen het daarstellen van groote werken zonder leeningen: dat het tegenwoordige geslacht voor het toekomstige betaalt. De honderd duizenden onbetaalde dagdiensten, door de tegenwoordige inwoners van een district geleverd om een waterwerk aan te leggen, drukken loodzwaar op deze menschen, doch werpen hun voordeel hoofdzakelijk af voor volgende geslachten.

Dat van de in het vorig opstel omschrevene, en door ons veroordeelde, bevoegdheid om groote werken geheel of gedeeltelijk te doen verrichten in heerdienst met de noodige vrijmoedigheid werd en wordt gebruik gemaakt, betwijfele men niet. Op goed geluk af grijpen wij eenige cijfers uit de koloniale verslagen:

Voor de leiding Kedong Poetri in Poerworedjo (Bagelen), een werk van niet grooten omvang, werd gemachtigd tot 217.000 dagdiensten van heerdienstplichtigen (Kol. Versl. 1873 blz. 147).

Aan de Mongkong-leiding in dezelfde residentie, afd Ledok, werden per jaar 397.000 dagdiensten besteed (K. V. 1878 blz. 131). Ja voor dat werk schijnen zelfs in 't begin de heerdienstplichtigen ook de metselsteenen te hebben moeten bakken, tot daaraan in 1877 een eind werd gemaakt (K. V. 1877 blz. 143).

In het Verslag van 1879 blz. 130 wordt omtrent hetzelfde werk geconstateerd, dat, bij eene nog slechts gedeeltelijke voltooiing, reeds 1.056.000 dagdiensten waren gebruikt, echter sedert 1877 met eene kleine tegemoetkoming voor voeding.

Voor de kleine leiding Kali Semo, insgelijks in Bagelen, werden geraamd 190.444 dagdiensten, tegen slechts f 26 880 in geld, waaruit men eenigszins de verhouding der heerdiensten tot den omvang der werken kan beoordeelen (K. V. 1878 bl. 131).

Voor de werken tot betere regeling van den waterafvoer der Tji Manok in Cheribon werden over één jaar (1880) ruim 180.000 dagdiensten gevorderd (K. V. 1880 bl. 112).

Ook voor de Demaksche waterwerken vinden wij telken jare een aanzienlijk getal heerdiensten opgegeven. Bijv. op bladz 109 van het Verslag van 1886 wordt meêgedeeld, dat 47.172 kubieke meters in heerdienst zijn uitgegraven, en voorts in heerdienst werd gearbeid

aan de tot het werk behoorende wegen. In het verslag van 1887 wordt, als het cijfer der in 't geheel gebruikte dagdiensten, opgegeven 84.000. Overmatig is dit getal — zoo het juist is — niet, maar in ieder geval blijkt, dat ook voor dit groote werk wordt gebruik gemaakt van den kosteloozen arbeid der bevolking.

Dat men aldus de enkele werken van openbaar nut, die dan nog worden uitgevoerd, voor een groot deel laat betalen door de omwonende bevolking zelve, moet o. i. op de in 't vorig opstel aangegeven gronden ten sterkste worden afgekeurd. Vooral bij de tegenwoordige armoede op Java is het een eisch, niet slechts van billijkheid maar ook van politiek, geene nieuwe werken of zware herstellingen, zelfs niet aan wegen, nog in heerdienst maar steeds in behoortijk betaalden arbeid te doen uitvoeren.

Men zal zeggen, dat met dit al de druk der heerdiensten toch nog al schappelijk is, daar in geen geval meer dan 42 dagen per dienstplichtige en per jaar mogen worden gevorderd, en men volgens de koloniale verslagen ieder jaar ver beneden dit cijfer blijft. Uit hetgeen echter daaromtrent in den laatsten tijd gesproken en geschreven wordt ontstaat bij ons meer en meer twijfel, of die door de ambtenaren van Binn. Bestuur verstrekte opgaven wel juist zijn. Zoo vinden wij in het koloniaal verslag van 1887, bijl. K, het getal volle heerdienstplichtigen voor de residentie Soerabaja vermeld als 224.700, en dat der geëischte dagdiensten als 3.242.000, zoodat nog geen 15 dagen per man en per jaar zouden zijn gewerkt geworden. Maar in de doorwerkte studie van den heer Schmalhausen, toenmaals controleur in de Soerabaiasche afdeling Djombang, welke studie met toestemming der Regeering werd in druk gegeven (1), vinden wij op bladz. 22 voor

(1) »Voorstel tot afschaffing der Heerdiensten en tot inkrimping der gemeentediensten in de afdeling Djombang door H. E. B. Schmalhausen, Soerabaja Thieme & Co.»

zes verschillende desa's de volgende cijfers opgegeven, als die der in deze desas per gogol (deelhebber in de desagronden) geëischte dagdiensten: $68\frac{1}{2}$, 89, 66, $8\frac{1}{2}$, 10, $8\frac{1}{2}$. Hieruit blijkt tevens de verbazende ongelijkheid van den druk dezer belasting in de verschillende desa's. Maar ook blijkt er uit dat, het verbod om meer dan 42 dagdiensten per man te eischen voor vele desa's een doode letter is.

Pro memorie teekenen wij hier weder aan — voor wie soms mocht meenen dat de inlander het nog zoo kwaad niet heeft — dat bovenbedoelde cijfers, en ook het wettelijke van 42, geheel zijn afgescheiden van de bovendien nog gepraesteerde gemeentelijke diensten, waarvoor Schmalhausen, wat de afdeling Djombang betreft, komt tot het verbazende middencijfer van 112 per jaar en per gogol, en voor sommige desas tot 190, 202, 220, 221 en 224! En bij deze opgaven teekent hij aan: »Naar aanleiding van bovenstaande cijfers zal men wellicht denken, dat de gemeentediensten in het Djombangsche bijzonder zwaar drukken. Dit is evenwel niet het geval; bij navraag bevond ik, dat ook elders dezelfde toestanden heerschen. Zoo schrijft de heer Wiselius mij o. a. dat de door mij verkregen cijfers vrij wel overeenkwamen met die van de residentie Kedoe, niettegenstaande de meerdere dichtheid van bevolking.» (2)

Een ander staaltje tot rechtvaardiging van onzen twijfel, of de opgaven der residenten omtrent het aantal geleverde dagdiensten wel een zuiver beeld geven van den werkelijken druk dier diensten, vinden wij in het werkje van een jongeren maar niet minder ijverigen ambtenaar: »Studie over rijst-prijzen enz.» door H. A. de Groot,

[2] De verdienstelijke controleur van Djombang (sedert overgeplaatst) heeft van zijn ingespannen arbeid de voldoening gehad, dat de vorige resident v. Soerabaja, Jhr. v. der Wyck, een paar besluiten heeft uitgevaardigd om de gemeentelijke diensten in Djombang te beperken.

aspirant-controleur, Soerabaja Fuhri en Co.

Op pag. 30 en 31 van dat, van nauwlettend onderzoek getuigende, boekje schrijft hij:

»Gelijk aan ieder ambtenaar van het Binnenlandsch Bestuur bekend is, werd in 1886 een nieuwe heerdienstlegger gemaakt volgens een meer uitgebreid model.

In sommige residenties werd het noodig geacht, voor het samenstellen daarvan min of meer nauwkeurige proeven te nemen, hoeveel m³ grint voor eene zekere oppervlakte weg ongeveer noodig zouden zijn, hoeveel het gewicht van een m³, door elkaar genomen, wel zou bedragen, hoeveel iemand per dag zou kunnen aanbrengen, enz. Ook ik had veelvuldige proeven genomen en bijgewoond.

Stelt u dus mijne verbazing voor, toen ik eens een heerdienstlegger van een zeer geaccidenteerd bergdistrict in handen kreeg, en o. a. opgaven daarin aantrof als volgt:

Dessa A. heeft voor haar wegaandeel 200 m³ grint noodig; de afstand van de inzamelingsplaats tot het wegaandeel is 1 paal. Benoodigd 200 dagdiensten.

Dessa B. Benoodigd 150 m³; afstand als boven 2 paal; vereischt 150 dagdiensten.

Dessa C. Benoodigd 275 m³, afstand als boven 3 paal; vereischt 275 dagdiensten.

Uit bovenstaande opgaven ziet een elk, dat per m³ één enkele dagdienst wordt berekend, onverschillig of de afstand van de plaats van inzameling tot die van gebruik 1, 2 of 3 paal bedraagt.

De regel is dat de krikil uit een riviertje wordt gehaald, dat beneden in een ravijn stroomt; en de enorme helling van de daarheen voerende paden in aanmerking genomen, is een gemiddeld gewicht van 50 pond reeds een zware taak voor den grintverzamelaar.

Ik nam in dat district vluchtig eenige proeven om tot het gewicht te geraken van 1 m³ grint.

Ik gebruikte als maat een petroleumblik, dat ± 34 c.m. hoog en 34 c.m. lang en breed was, dus een inhoud had van pl.m. 0.019585 = pl.m. $\frac{1}{50}$ m³. Als het gewicht van een blik verkreeg ik door elkaar 67 pond, dus weegt een m³ pl.m. 3350 pond. Tegen 50 pond per gang dient men dus voor 1 m³ meer dan 60 gangen te doen. Stelt men den afstand van de plaats van inzameling tot het wegaandeel van den heerdienstplichtige 2 paal of 4 paal heen en weer, dan moet hij voor 1 m³ afleggen $60 \times 4 = 240$ paal, voor 3 paal afstand of 6 paal per gang,

moet hij $6 \times 60 = 360$ paal loopen, waarvoor hij ongeveer 120 uur behoeft. En toch rekenen men in dien goedgekeurden en geteekenden legger slechts één enkelen dagdienst per m³. Verdere commentaren zijn m. i. overbodig.

Tot zoover de heer de Groot. Wanneer dus op den grondslag der heerdienstleggers in het officieel verslag is opgegeven, dat voor dien en dien weg zóó en zóóveel dagdiensten zijn gebruikt, mag men betwijfelen of deze officieele waarheid wel overal met de feitelijke overeenkomt, terwijl de cijfers van den heer Schmalhausen aantoonen, dat voor vele desa's het verbod om meer dan 42 dagdiensten te eischen niet geschreven is. Indien meerdere controleurs hunne bevindingen eens openbaarden, zouden wellicht voor andere districten dergelijke bijzonderheden aan het licht komen. Maar hoe dit zij, een feit blijft het dat niet alleen voor onderhoud of herstel van wegen en dijken, maar ook voor groote nieuwe werken onbetaalde arbeid der bevolking wordt gebruikt, en dit behoorde, volgens billijkheid en gezonde belastingpolitiek, niet zoo te zijn.

Meermalen reeds wezen wij op het bestaan, naast de heerdiensten, van de nog veel zwaardere desadienten. Deze drukken niet alleen zwaarder door hun aantal, maar ook doordat zij nagenoeg geheel niet aan controle of regeling van het Europeesch bestuur zijn onderworpen. Van daar een streven der Regeering in de laatste jaren om de voor openbare werken gebruikte desadienten zooveel mogelijk te converteeren in heerdiensten. Wij willen hier eerst plaats geven aan twee op deze zaak betrekkelijke bestuursstukken, n. l. een Besluit van den den Gouv. Generaal van 23 Dec. 1885, en eene circulaire van den Dir. van Binn. Best. van Vleuten.

Extract uit het Register der Besluiten van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië.

Buitenzorg, den 23en December 1885.
Gelet op de missive van den Eersten Gou-

vernements secretaris van 9 Juni 1885 no. 495/c;

Gelezen de missive van den Directeur der Burgerlijke Openbare Werken van 17 December 1885 no. 10352/D, handelende over de wenschelijkheid om, in verband met artikel 3 van het Reglement op het beheer en toezicht over den waterstaat en 's Lands burgerlijke openbare werken (*Staatsblad* 1885 no. 173), waarbij aan de irrigatie-brigade in de eerste plaats de verbetering van bestaande gebrekkige waterleidingen is opgedragen, maatregelen te nemen tegen de voortdurende vermeerdering van het aantal dier gebrekkige leidingen, welke het gevolg dreigt te zijn van de wijze, waarop door de bemoeienis der ambtenaren van het binnenlandsch-bestuur vele bevoeiingswerken in de Gouvernements landden op Java thans in zoogenaamden dessadienst tot stand komen;

Overwegende, dat het treffen eener voorziening in bovenbedoelden zin te meer aanbeveling verdient, omdat het genoegzaam bekend is, dat de benaming desadienst, op de uitvoering van meer of min belangrijke werken toegepast, den ambtenaren vaak als voorwendsel dient om zich van de naleving der voorschriften omtrent de heerendiensten ontslagen te achten;

Is goedgevonden en verstaan:

Aan de Hoofden van Gewestelijk Bestuur op Java (de Residenten der Vorstenlanden op te dragen, om zorgvuldig toe te zien dat geen nieuwe irrigatie-leidingen of ingrijpende verbeteringen of herstellingen aan bestaande leidingen in zoogenaamden desadienst, of onder welke benaming ook, ondernomen worden zonder voorkennis van en behoorlijke opname door den dienst der Burgerlijke Openbare Werken.

Afschrift dezes zal worden gezonden aan den Raad van Nederlandsch Indië tot informatie, en extract verleend aan den Directeur der Burgerlijke Openbare Werken en van Binnenlandsch Bestuur en de betrokken Residenten tot informatie en bericht.

Accordeert met voors. Register.
De 1e Gouvernements Secretaris

(w. g.) VAN DER WEIDE.

Het tweede stuk, de circulaire van den Directeur van B. B., luidt als volgt:

Batavia, den 26en Augustus 1886.

Een onderwerp, dat bij de uitvoering van de jongste herziening der heerendiensten bijzondere zorg vereischt en voor den Inlandschen

landbouw — het hoofdmiddel van bestaan der bevolking — van het grootste gewicht is, geldt de regeling der diensten voor het aanleggen, herstellen en onderhouden van waterleidingen, dijken, dammen en andere waterwerken, welke diensten tot dusver voor het meerendeel geheel ten onrechte zijn aangemerkt als tot de desa- of gemeente-diensten te behooren.

Thans is bij de voorschriften, vastgesteld bij 's Gouvernements besluit van 21 December 1885 no. 17c. bepaald, dat de Resident de waterwerken zal aanwijzen, die in heerendienst behooren te worden hersteld en onderhouden en dat bij de vordering van diensten ten behoeve van die werken, zooveel doenlijk, de regelen zullen worden gevolgd voor het onderhoud en herstel van wegen aangegeven. Op volledigheid maakt dat voorschrift geen aanspraak.

Bij het algeheel gemis aan regeling en controle, dat tot dusver de vordering van diensten ten behoeve der irrigatie heeft gekenmerkt, en bij de gebrekkige kennis van den omvang van die lasten, was het niet wel mogelijk peremptoire voorschriften uit te vaardigen zonder kans op moeilijkheden in de praktijk.

Van daar dat de zorg voor dat gewichtig onderwerp, voorloopig nagenoeg in zijn geheel omvang, is opgedragen aan de Hoofden van Gewestelijk Bestuur, die met de bestaande behoeften het best vertrouwd zijn, ze in elk geval uit eigen aanschouwing kunnen leeren kennen en dus ook in staat zijn na te gaan, in hoever de bevrediging daarvan te wenschen overlaat, en in het algemeen in hoever de bestaande toestand met het algemeen belang is overeen te brengen.

Uit den aard der zaak kan dus ook thans het aangehaalde voorschrift niet nader worden verduidelijkt, dan door in het algemeen op te merken dat tot de waterwerken die in heerendienst moeten worden hersteld en onderhouden al zulke werken behooren te worden gebracht, die voor vele gemeenten van dienst, om de belangen daarbij betrokken, rechtstreeksch toezicht van bestuurswege niet kunnen ontberen.

Of die werken indertijd door of met behulp van den dienst der Burgerlijke Openbare Werken zijn tot stand gebracht, mag voor de beslissing, of zij in heerendienst zullen worden onderhouden, geen maatstaf en op die vraag in het algemeen van geen invloed zijn.

Alleen de belangen bij elk waterwerk in het spel zullen dat behooren uit te wijzen, zoodat uit den aard der zaak irrigatiewerken, voor slechts enkele gemeenten nuttig, in den

legger der heerendiensten niet behoeven voor te komen.

Voor het overige zal het nut, om in den legger op te nemen wat daarin eigenaardig ook behoort te staan, wel nauwelijks aantooning behoeven.

Is het voor de bevolking natuurlijk hetzelfde, met welken naam — heeren- of gemeente-dienst — men de diensten voor waterleidingen, dammen, enz. geliefte te bestempelen, niet onverschillig is het haar of die diensten aan maat en voorschriften gebonden zullen zijn. En zoolang een wettelijke regeling der gemeentediensten ontbreekt, kan haar een waarborg daarvoor alleen geschonken worden door de opname der hierbedoelde werken in den legger der heerendiensten.

Die opname alleen zou echter aan de bevolking weinig voordeel aanbrengen, indien met opzicht tot de zorg voor de irrigatie niet een geheel andere weg wordt ingeslagen, dan tot dusver is gevolgd.

Ik wensch in dit schrijven UHedG. in korte trekken dien weg aan te wijzen, doch daartoe is het noodig, dat vooraf de fouten en leemten in het licht gesteld worden die den tegenwoordigen toestand aankleven.

In het algemeen gesproken, schroom ik niet dien toestand uitermate gebrekkig te noemen.

Talrijk zijn, bij een onderwerp dat in zoo hooge mate de belangstelling der besturende ambtenaren waard is, de blijken van onvoldoende dan wel onoordeelkundige behartiging.

Legt het groot aantal verzande of onbruikbaar geworden leidingen, dat men schier in elke residentie aantreft, van het eerste een sprekend getuigenis af; van onoordeelkundige behartiging is meer dan eens gebleken, waar het bestuur, met het goede doel om te verbeteren, in de bestaande irrigatie verandering bracht.

In het kort: terwijl hier leidingen verzanden en dammen vervallen, worden daár nieuwe leidingen of werken na geen of wel een vluchtig onderzoek tot stand gebracht, zonder zekerheid van welslagen, zonder behoorlijke overweging van de gevolgen en zonder nauwlettend toezicht, dat oude en bestaande rechten, aanspraken of belangen van desa's of personen niet worden voorbijgegaan.

Dat over het algemeen ook geen voldoende zorg wordt gedragen om de bevoeiing op den bestaanden voet te onderhouden of, met andere woorden, om het vermogen tot af- en toevoer der bestaande leidingen te bestendigen, daartoe kan een blik op die leidingen zelve volstaan.

Met zorg aangelegde en onderhouden kana-

len zijn ze niet en aan de eischen voor een nuttig en spaarzaam gebruik van water voldoen zij evenmin.

Zij zijn of worden spoedig tengelooze kleine rivieren, met dikwijls overgroot verval, afwisselende bodemsdiepte, afbrokkelende zijwanden, gebrekkig gesloten dammen en stuwen en ordellooze afleidingen en aftappingen; en als gevolg van een en ander óf nagenoeg geheel onbruikbaar voor de irrigatie óf verslinders van een groote massa water, dat elders nuttige of onontbeerlijke diensten zou kunnen bewijzen.

Aan deze grove schets knoopt zich van zelf de melding vast van een wanbegrip, waarin, naar mijn oordeel, voor een groot deel de oorzaak van dezen ongezonden toestand moet worden gezocht.

Reeds sedert langen tijd heeft als stelregel gegolden, dat het herstel en onderhoud van leidingen en waterwerken aan de zorg en het onderling overleg der belanghebbende desa's behoort te worden overgelaten. Men beweert dat zoodanige regeling de meest natuurlijke is en bovendien de beste waarborgen oplevert, dat klachten, moeilijkheden of geschillen worden voorkomen, terwijl de groote lasten, die de opvolging van dezen stelregel, zoo aan arbeid als aan geld of materialen, van de bevolking vergt, geacht worden volkomen gerechtvaardigd te zijn door de directe voordeelen, die de bevolking van deze werken trekt.

Ziet men, bij het voortbrengen van dit laatste argument, al dadelijk over het hoofd **dat de bevolking, behalve haar arbeidsprestatie, ook nog belasting betaalt in velerlei vorm en tot aanzienlijke bedragen**, de geheele opvatting berust bovendien op een miskenning van de roeping van het bestuur, om, waar zoovele en zoo onderscheidene belangen in het spel zijn, tegen onderdrukking te waken en toe te zien, dat ieders rechten en aanspraken naar billijkheid gehandhaafd worden.

Dat dit doel niet bereikt wordt, waar voor uitgebreide streken en geheele districten het toezicht in zijn vollen omvang, nagenoeg zonder leiding en controle van hooger hand, is toevertrouwd aan de zorg van een enkelen veelal nog jongen en onervaren mantri bij de waterleidingen, springt duidelijk in het oog.

Een uitvloeisel van die opvatting is ook de gewoonte, of liever het misbruik, om de diensten voor het meerendeel der leidingen en waterwerken gevorderd, aantemerkten als in gemeentedienst verricht, daarvan geen behoorlijke aanteekening te houden, ze niet in

maand- en jaarstaten op te nemen en dus omtrent den omvang van den heerdienstplichtigen arbeid der bevolking een voorstelling te geven, die den waren stand van zaken op verre na niet nabijkomt.

Waar een opvatting tot zulke ongunstige uitkomsten als de hierboven geschetste heeft geleid, ligt de conclusie voor de hand dat zij niet deugen kan.

Mij komt het dan ook voor, dat daarbij twee geheel onderscheidene onderwerpen door elkander zijn gemengd.

Het is zeker, dat de diensten van de bij een waterleiding belanghebbende dessa's nooit geheel kunnen worden gemist. Hoe onvoldoende ook georganiseerd, zullen zij hier de rol hebben te vervullen van de onder den naam van waterschappen, als anderszins, in andere landen bestaande corporaties. Zij zullen moeten verrichten, wat het gewestelijk of eenig ander hoofd van bestuur, onbekend als het is met plaatselijke en telkens wisselende behoeften, onmachtig is te doen, nam. binnen de grenzen, door het bestuur gesteld, hetzij ieder op zich zelf hetzij in vereeniging met andere dessa's het gebruik moeten regelen van het voor de besproeiing harer velden voorhanden of afgezonderde water.

Het beschikbaarstellen echter van dat water in leidingen en kanalen — en dus ook het onderhouden en herstellen van de daartoe dienstige werken — is geen plaatselijk maar bij uitnemendheid een volksbelang, en uit dien hoofde steeds een zaak geweest, waarvoor niet de gemeente maar de Staat met de middelen ter zijner beschikking behoort zorg te dragen.

De Regeering heeft dat beginsel steeds gehuldigd, en o. a. naar aanleiding daarvan in de door Haar vastgestelde leggers der heerdiensten immer een kolom voor herstel en onderhoud van waterleidingen en waterwerken uitgetrokken.

Zij heeft bovendien nog onlangs blijk gegeven van den ernstigen wil om de hierbedoelde op Haar rustende verplichting, naar Haar vermogen te betrachten, door bij reorganisatie van den dienst der Burgerlijke Openbare Werken een irrigatiebrigade in het leven te roepen, aan wie de verbetering der bestaande waterleidingen in de eerste plaats is opgedragen.

Dan ook nu is voor de ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur de tijd aangebroken om met de tot dusver gevolgde wijze van handelen, die den landbouw niet baatte en de bevolking op groote lasten en kosten joeg, te breken.

Wat gedaan zal moeten worden ligt na

blootlegging van de bestaande gebreken voor de hand.

Voor zooveel den aanslag van nieuwe waterwerken betreft, breng ik het Gouvernementsbesluit van 23 December 1885 no. 3/c. in herinnering, waarbij bepaald is dat geen nieuwe irrigatieleidingen of ingrijpende verbeteringen of herstellingen aan bestaande leidingen in zoogenaamden gemeentedienst of onder welke benaming ook ondernomen mogen worden, zonder voorkennis van- en behoorlijke opname door den dienst der Burgerlijke Openbare Werken.

Nadere toelichting van deze duidelijke beschikking is zeker geheel overbodig.

Wat de bestaande leidingen aangaat, die volgens Uw aanwijzing in heerdiensten zullen moeten worden onderhouden, die zullen geleidelijkerwijs van de bestaande gebreken zooveel mogelijk gezuiverd en voor verval behoed moeten worden.

Zij dienen onder behoorlijk talud gebracht en zooveel mogelijk voor instorten beveiligd te worden. De daarin voorkomende gebreken van inlandsche materialen samengestelde stuwen en dammen zullen langzamerhand door permanente werken moeten worden vervangen, waarvan de materialen op 's lands kosten zijn aangeschaft; terwijl eindelijk doeltreffende voorschriften gegeven zullen moeten worden om de leiding op een voorafbepaalde diepte te houden en op gezette tijden van onkruid enz. te zuiveren.

Waar dat eenmaal verricht is, zal niet alleen de verspilling van water beperkt, en aan den landbouw een hoogere vlucht verzekerd worden, maar zullen bovendien ongetwijfeld der bevolking vele duizenden dagdiensten 's jaar-aan onderhoud bespaard worden.

Hoedanig dat toezicht op de bestaande waterwerken, leidingen, dammen, enz. zal worden geregeld zal UHedG. ter zijner tijd worden medegedeeld, dewijl deze zaak thans nog in behandeling is.

Ik ontveins mij niet, dat de voldoening aan al die eischen voor de vele waterleidingen op Java en Madura nog in een ver verschiet ligt.

Omvangrijke resultaten worden van deze aanschrijving dan ook niet dadelijk verwacht; zij beoogt alleen UHedG. in algemeene trekken bekend te maken met de richting, waarin het bestuur, naar het uitdrukkelijk verlangen der Regeering, van stonde af aan zal moeten werkzaam zijn.

Overigens maak ik UHedG. nog opmerkzaam op de in de jongste voorschriften der heerdiensten opgenomen verplichting om allen heerdienstplichtigen arbeid voor deze verbe-

tering behoorlijk te ramen, te contrôleeren en op te teekenen.

Ik stel er prijs op, in de volgende bijdrage voor het koloniaal verslag betreffende de heerdiensten uitvoerig te worden ingelicht omtrent het gevolg, door UHedG. aan deze aanschrijving gegeven.

De Directeur van Binnenlandsch Bestuur.
(w. g.) VAN VLEUTEN.

Wij drukten deze circulaire in haar geheel af, primo wijl er uit blijkt, hoe de Directeur van Binn. Bestuur zelf doordrongen was van de gebrekkigheid der bestaande waterwerken, en hoezeer wij dus vroeger recht hadden, bij eene berekening omtrent den voor de werkzaamheden der toenmalige irrigatiebrigade benodigden tijd, het verbeteren der bestaande leidingen aantemen als een belangrijken factor; 2e om te wijzen op het *vertoon* van belangstelling in de welvaart der bevolking, dat in zulke circulaire schuilt, daar immers al die toespelingen op het »inslaan van een anderen weg» op de verplichting van den Staat om voor leidingen en kanalen »met de middelen ter zijner beschikking zorg te dragen», op de »irrigatiebrigade», en in 't algemeen de geheele strekking van het stuk — dat de grotere werken nu voortaan niet meer mogen worden ondernomen zonder de »voorkennis van en behoorlijke opname door den dienst der Burgerlijke Openbare Werken» — daar immers dit alles eenvoudig groote woorden zijn tegenover het nuchtere feit, dat het personeel der Openbare Werken minstens **tienmaal** groter zou moeten zijn dan het is, om met eenig succès dien uitgebreiden arbeid te kunnen aanvaarden en voltooien.

De heer van Vleuten — lang niet van gisteren — gevoelde dit zelf zeer goed, en eindigde daarom met de droeve bekenenis, dat hij zelf al het schoons, door hem in vooruitzicht gesteld, voorloopig nog niet verwezenlijkt zag. Men mag echter vragen: waartoe dan zulke hoogdravende aanschrijvingen? Was er een commies aan het departement, die voor het oogenblik zonder werk zat?

Men meene niet dat wij het streven, zich toonende in de eergisteren aangehaalde circulaire van Vleuten en ook op den voorgrond gesteld in het stuk van den Gouv.-Generaal van Rees—helaas echter met de raadselachtige halfheid, die het geheele bestuur van dezen naar ieders meening zoo wilskrachtigen man heeft gekenmerkt — het streven n. l. om den druk der diensten voor den kleinen man te verlichten, zouden minachten. Integendeel. Maar wij komen er tegen op, dat men meent hiermede heel iets braafs te hebben verricht, zoo men niet tevens zorgt dat de noodige werken dan nu op andere wijze, d. i. in *betaalden* arbeid, tot stand komen. Het was weér het oude liedje: deugd zoolang zij geen geld kost.

Nog veel minder echter mag men den anderen weg opgaan, n. l. maar weder als van ouds met luchtig hart de bevolking te werk stellen aan het graven van gebrekkige leidingen. Op dit standpunt plaatste zich te veel de oud-resident Jhr D. F. van Alphen, toen hij in de afdeling *Landbouw* van het te Purmerend gehouden 30ste Nijverheids-congres, op 13 Juli 1887, een voorstel verdedigde om bij de Regeering aan te dringen op uitbreiding van irrigatie in Indie. Hij kleedde dat voorstel in den volgenden vorm:

»Daar irrigatie tot de meest productieve uitgaven behoort, is het wensche-lijk de irrigatiebrigade minstens te verdubbelen, en tevens den gewestelijken besturen de vroegere vrijheid tot aanleg van dergelijke werken te laten.»

Met het eerste gedeelte van dezen wensch zal ieder instemmen. Het laatste echter werd eenigszins bedenkelijk door de toelichting van den voorsteller. Wij lezen o. a. in het verslag der zitting, opgenomen in het Tijdschr. der Ned. Mij. t. b. v. Nijv. October 1887 blz. 47 — 63, zinsneden als de volgende:

»Als een vijftig jaren geleden een resident eene inspectie maakte en hij moest door in plaats van *over* het water, dan kregen de plaatselijke ambtenaren slechts

een wenk om voor een volgenden keer te zorgen dat Z. H. EdG. geen natonderlijf kreeg, en dan stond bij een volgend inspectie de brug.

»Kwam hij de landrente definitief vaststellen, en bleek voor een of meer desa's dat vrijstelling wegens misgewas noodig was door watergebrek, hetwelk met plaatselijke middelen kon verholpen worden, dan bestond het volgende jaar de noodige dam en waterleiding».

Dat mag nu zeer aangenaam zijn geweest voor bedoelde residenten, in 't bijzonder voor hun onderlijf, maar de heerendienstplichtigen, die in grooten getale van hunnen eigen arbeid werden geroepen om zonder betaling te werken, zullen het minder prettig hebben gevonden.

De Voorzitter der afdeling, Mr. F. Th. Pahud de Mortanges, insgelijks oud-resident, voer wel is waar in hetzelfde schuitje, en verhaalde o. a. dat tijdens zijn bestuur over de Preanger 135 groote en kleine leidingen tot stand kwamen, waarvan slechts 2 met behulp der ingenieurs(!), maar hij achtte het niet wenschelijk, in de aan het Hoofdbestuur der Mij. van Nijverheid te doene opdracht de middelen tot verbetering te zeer te formuleeren, en stelde dus in de plaats van het voorstel van Alphen het volgende:

»De groote wenschelijkheid beamende van uitbreiding der irrigatie op Java en de Buitenbezittingen, stelt de afdeling Landbouw aan de Algemeene Vergadering voor, den Directeuren der Ned. Mij. tot bev. v. Nijv. optedragen de naar hun oordeel noodige stappen te doen bij de Regeering, teneinde deze te bewegen tot het nemen van die maatregelen, welke kunnen strekken tot bereiking van het doel.»

Den volgenden dag werd in de Algem. vergadering besloten dit voorstel te onderwerpen aan het oordeel der departementen van de Maatschappij.

Dit geschiedde, maar alleen Apeldoorn, Arnhem, 's Gravenhage en Schie-

dam brachten hun advies uit, en vereenigden zich in hoofdzaak met het voorstel van het congres.

Bij dat van den Haag echter was een afzonderlijk advies gevoegd van den door deze afdeling geraadpleegden oud-inspecteur van den Waterstaat in Indië Dibbetz, en deze bestreed daarin op krachtige wijze het denkbeeld van Jhr. van Alphen om den Residenten zoo te zeggen weder *carte blanche* te geven voor het beschikken over de werkkrachten der bevolking. Hij toonde aan, dat dit én met de wettelijke bepalingen én met de tegenwoordige richting der Regeering én met het belang der zaak en der bevolking in strijd was. De conclusie, die hij wilde zien voorgesteld, strekte dan ook om de Regeering slechts te verzoeken, meer *fondsen* en *personeel* ter beschikking te stellen.

In de 111de Alg.-vergadering der Maatschappij, op 10 en 12 Juni 1888 te 's-Gravenhage gehouden, kwam dit voorstel in behandeling, en werd, nadat de heer v. Alphen zijn standpunt nader had verdedigd, geëmendeerd door den donateur C. Bosscher, in dien zin dat *kleine* bevoeiingen zouden kunnen worden overgelaten aan de gewestelijke besturen.

Aldus geëmendeerd werd het voorstel 's Gravenhage in de Alg. Verg. van 12 Juli aangenomen, en dus ten slotte door den Directeur der Maatschappij aan den minister van koloniën (toen Mr. Keuchenius) het volgend adres ingezonden:

»De Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid, de groote wenschelijkheid beamende van de uitbreiding der irrigatie in Nederl.-Indië, verzoekt Uwer Excellentie eerbiedig, om zoowel door beschikbaarstelling van fondsen als door ruim personeel dezen voornamen hefboom voor ontwikkeling van welvaart te willen ondersteunen en verzekeren.

»Zij is echter van oordeel dat het maken van kleine bevoeiingswerken ten nutte van enkele groepen van desa's, na verkregen vergunning van de Regeering, aan het beleid en de verantwoordelijkheid der hoofden van gewestelijke besturen kan worden overgelaten.

»Voldoende aan de opdracht, ons door de Maatschappij bij bovengenoemd besluit gedaan, bieden wij Uwer Excellentie hiernaans aan de afleveringen van het Tijdschrift onzer Maatschappij, waarin mededeeling gegeven wordt van de overwegingen en discussiën, die tot het besluit hebben geleid.»

Directeuren der Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid.

D. DE HAAN

voorzitter

F. W. VAN EEDEN,

Secretaris.

Haarlem 3 October, 1888.

Wij hebben het verloop van deze beaardslagen der Maatschappij v. Nijverheid kort medegedeeld, ter waardeering van het streven dier Mij. om hare belangstelling in de Indische irrigatiequaestie te toonen, en voorts omdat in het welwillend debat tusschen de heeren van Alphen en Dibbetz het standpunt zich afteekent, dat door verschillende richtingen in zake heerendiensten voor openbare werken wordt ingenomen. Onzes inziens is door het ten slotte uit de smeltkroes voortgekomen adres aan de Regeering de richting, vanwaar moet worden uitgegaan, juist aangegeven. Ruime verstrekking van *fondsen* en *technisch personeel* moet voorop staan. Grootere werken moeten *alle* uit die fondsen worden bekostigd en door dat personeel uitgevoerd; onbetaalde diensten van de bevolking mogen daarvoor niet worden gevergd. Maar het heeft geen bezwaar, kleine en plaatselijke leidingen, zoo een verstandig resident oordeelt dat zij in verhouding tot hun nut betrekkelijk weinig arbeid van de bevolking zullen eischen, door de hoofden van gewestelijk bestuur, met machtiging der Regeering, te doen tot stand brengen.

Dit laatste is echter en moet steeds blijven, *bijzaak*. Voor de groote, steeds luider sprekende, behoefte van Indië aan belangrijke bevoeiingswerken is en blijft de eerste eisch: RUIME FONDSEN EN TALRIJK PERSONEEL.

Niet volledig zou het onderwerp der gedwongen diensten voor openbare werken zijn behandeld, indien wij niet ook met een enkel woord de vraag aanroerden, of het aanbeveling verdient dwangarbeiders te gebruiken voor den aanleg van irrigatie-werken.

Aan de wegen worden, naar men weet, deze veroordeelden reeds in grooten getale te werk gesteld. Zelfs verscheidene nieuwe wegen, vooral op de buitenbezittingen, zijn grootendeels door hunnen arbeid aangelegd. De vraag is echter, of het niet wenschelijk zou zijn hen ook op groote schaal tewerk te stellen voor den aanleg van waterwerken.

Een der voorstanders van dit stelsel is het tegenwoordige lid in den Raad van Indië A. Pruys van der Hoeven. Althans op bladz. 859 van de *Economist* van Sept. 1885 werd het in een zeer lezenswaard artikel over *Waterbeheer op Java* door hem verdedigd. Hij schreef daar o. a:

»De Regeering heeft de beschikking jaar in jaar uit over 10.000 à 12.000 tot dwangarbeid veroordeelde werklieden. Deze worden thans gebruikt voor verschillende bezigheden. Er zijn er die ten arbeid zijn gesteld in de kolenmijnen op Borneo, op de maritieme établissements, te Atjeh en elders voor militaire doeleinden; verder zijn ze hier en daar verspreid zoogenaamd voor publieke werken.

»Sedert jaren is men bezig plannen te ontwerpen van een doelmatig dwangarbeidsstelsel, maar tot nu toe is men steeds voor de kosten teruggedeinsd, voor de uitvoering vereischt

»In afwachting dat zulk een stelsel kan worden toegepast, zou het overweging verdienen een deel dier arbeidskracht, bijv. de helft, te bezigen tot het daarstellen van de voor Java benodigde waterwerken».

Er kan, dunkt ons, tegen toepassing van dit denkbeeld in beginsel geen bezwaar bestaan, maar men meene niet dat de maatregel veel gewicht in de schaal zou leggen. Terecht zegt de heer v. der

Hoeven, dat op 10 à 12 duizend dwangarbeiders per jaar kan worden gerekend. Op 31 Dec. 1884 waren er 13449, op 31 Dec. 1885 : 11.344 en op 31 Dec. 1886 : 12098. Stel gemiddeld 12.000, en dat de helft er van voor irrigatiewerken werd bestemd. Aan de waterwerken te Demak arbeiden door elkaâr 3000 vrije koelies per dag. Indien men aanneemt dat 6000 dwangarbeiders hetzelfde werk verrichten als 3000 vrije arbeiders, schat men hun arbeidskracht en ijver zeker niet te laag. De dwangarbeidersbrigade zou dus juist kunnen volstaan voor den handenarbeid aan één groot waterwerk. Het is *iets*, maar in vergelijking van hetgeen er op Java en de buitenbezittingen te doen valt, zeer weinig. Bovendien zouden de diensten, die zij thans elders verrichten, dan op andere wijze, d. i. door betaalden arbeid, moeten worden verkregen. Van harte zouden wij het toejuichen, dat aan de ongehoorde willekeur, om eene door den rechter uitgesproken straf van regeeringswege te verzwaren door den veroordeelde bloot te stellen aan het vuur der vijands, aldus een einde zou kunnen worden gemaakt; maar hier, waar de vraag geldt om, met vermijding van druk op de bevolking, zoo goedkoop mogelijk arbeidskrachten voor waterwerken te verkrijgen — immers, zoo het daarop niet aankomt, heeft men slechts vrije koelies te huren — hier dient er op gelet dat de veroordeelden, die van Atjeh zouden worden teruggeroepen, daar door betaalde koelies zouden moeten worden vervangen. En waar blijft dan het voordeel?

Integendeel, de schatkist zou er na-deel bij lijden, vooral ook door het reeds aangestipte euvel dat een dwangarbeider hoogstens de helft uitvoert van wat in denzelfden tijd een vrij man uit den weg zet. Ditzelfde is — met hierop te wijzen willen wij deze opstellen besluiten — nog eene schaduwzijde van het werken met heerendienstplichtigen. Ook daaromtrent leggen de koloniale verslagen van nagenoeg ieder jaar getuigenis af.

Wij doen maar weder enkele grepen :

Verslag 1876 blz. 127 : »De opkomst der heerendienstplichtigen en de arbeid, door hen gepraesteerd, lieten, evenals in vorige jaren, dikwijls te wenschen over».

Verslag 1879 blz. 121 : »Omtrent de waarde van den door heerendienstplichtigen gepraesteerden arbeid kan naar vorige verslagen worden verwezen» — d. w. z. zij laat zeer veel te wenschen over.

Verslag 1881 blz. 118 : »Algemeen was de klacht over het ongeregeld opkomen der heerendienstplichtigen en over het onvoldoende van den door hen verrichten arbeid.»

Zoo zouden wij kunnen vervolgen. Slechts eenmaal vonden wij in de verslagen der laatste jaren den gedwongen arbeid door enkelen in bescherming genomen, en wel op bladz. 116 van het verslag 1884 :

»Terwijl sommige gewestelijke bestuurders weder verklaarden dat de arbeid der heerendienstplichtigen bij dien van vrije koelies achterstaat, zoodat zij twee à drie heerendienstplichtigen gelijkstelden met één vrijen koelie, vonden anderen over het algemeen weinig onderscheid tusschen de beide categoriën van arbeiders. Dit verschil van gevoelen doet zich ook voor bij de waardeering van den arbeid der veroordeelden, in vergelijking met dien van vrije koelies. Eene juiste vergelijking is alleen mogelijk als rekening wordt gehouden met den aard van de werken en met de wijze, waarop toezicht wordt uitgeoefend.»

Wij willen het gaarne gelooven — maar wij voor ons houden nog altijd 2 tegen 1 op den vrijen man.

P. B.

